

Марина Мартинова,

Институт за етнологију и антропологију
„Миклухо Маклај“, РАН, Москва, Русија
martynova@iea.ras.ru

Коришћење етнолошког знања у државном управљању. Искуство Русије

Представе о предмету наше науке и њеним веома важним истраживачким задацима не остају непроменљиве. Размишљајући о односима науке и власти, о реалном практичном значају науке у друштву, нас као стручњаке који се професионално баве етничком проблематиком управо интересује практичан значај етнолошког знања за друштво. Током последње две деценије се у Русији битно проширио примењени значај етнологије, повећала се разноврсност сфера практичне примене етнолошког знања. У раду се говори о искуству Русије у коришћењу етнологије у државном управљању.

Кључне речи:

етнологија,
савремено друштво,
политика,
међуетнички односи,
Русија.

Тешко би се данас нашао човек који би оспоравао да је наука неопходна друштву. Да ли је друштво при томе спремно да прихвати резултате научних разрада? Корисност природних и техничких наука, изгледа, не тражи доказе. Међутим, улога друштвених наука, улога наука у друштвеним променама – то није тако једноставно питање (томе сметају идеологизација, субјективност погледа, политичка ангажованост итд.). Размишљајући о односима науке и власти, о реалном практичном значају науке у друштву, нас као стручњаке који се професионално баве етничком проблематиком интересује управо практичан значај етнолошког знања за друштво. Без обзира на то што међу научницима који се баве етничком проблематиком не постоји јединствено мишљење о томе у којој мери етничка истраживања морају да буду повезана са политиком и на које сфере преплитања етничности и политике вреди усредсредити истраживачку пажњу, проучавање етничких заједница и етнополитичких проблема у многим земљама, па између осталих и у Русији, престало је да буде сфера од само научног интереса. Данас је етнолошка експертиза постала део политичког менаџмента, а да не говоримо о привредно-индустријској делатности.

Током последње две деценије се у Русији битно проширио примењени значај етнологије, повећала се разноврсност сфера практичне примене етнолошког знања. Представе о предмету наше науке и њеним веома важним истраживачким задацима не остају непроменљиве. Данас нико већ не третира етнологију као науку о егзотичним народима. Паралелно с преображајима социјалне стварности долази до ревидирања њене предметне области, веза и односа с другим наукама, као и њених примењених функција.

Негде од друге половине 80-их година прошлог века било је повећано интересовање за истраживања тзв. етнонационалних процеса, етнополитичке проблематике. Постало је очигледно да је улога етничког чиниоца у политичким процесима, као и у управљању мултиетничким државама у току дужег периода, била потцењена. Друштвено-политички догађаји из последњих деценија – „етничка ренесанса“, раст националистичких покрета, заостравање међуетничких противречности – резултирали су повећањем интересовања за етнолошку тематику, затражили од научника флексибилно реаговање на научна и друштвена питања. У вези са тим, у раду руских етнолога било је наглашено проучавање савремених проблема друштвеног живота Русије, као што су, рецимо, раст етничке самосвести (етничка мобилизација) и различити облици национализма, узроци сепаратизма и етничких конфликта. Значајно место у истраживањима руских етнолога припада проучавању идентитета, колективних облика самоопредељења, етничког присуства у систему власничких односа, као и појавама попут ксенофобије, етничког и религиозног екстремизма.¹

Примењени истраживачки радови Института за етнологију и антропологију РАН, повезани са обезбеђивањем практичних потреба државе и руског друштва, обухватају истраживања према упиту државних министарстава и ресора, научно саветовање државних структура, социолошка и експертска истраживања, разраду пројеката нормативних правних докумената федералног нивоа, етнолошку експертизу.

Институт је дао озбиљан допринос научном поткрепљивању многих питања **државне политике** и управљана у етничкој сфери. Он је био један од основних разрађивача „Концепције државне националне политике Руске Федерације“, „Концепције државне политике Руске Федерације према сународницима у иностранству“, те низа закона и докумената. Према упиту Савета Федерације разрађена је концепција федералног закона – „О основама државне националне политике у Руској Федерацији“.

Први пут је учешће академских експерата-етнолога у области државне политике по етничким питањима постало видљиво очи распада

¹ Објављене су књиге попут следећих: „Национализам в мировой истории“, „Конфликт в сложных обществах. Этничность и религия в современных конфликтах“ (Отв. ред. Тишков В.А., Шнирельман В.А.). Такође, ту су и неке које су објављене знатно раније: Тишков (2001); Гакаев и Яндаров (2001); Сотрудничество НПО и государства на приоритетных направлениях миграционной политики. Материалы круглого стола. Москва, 2000; „Видимые руки“: Ответственность за социальное развитие. Москва, 2001; Межэтнические отношения и конфликты в постсоветских государствах. Ежегодный доклад, 2000. Москва, 2001.

СССР-а, наиме, крајем 80-их година. Повећано је учешће етнолога у раду министарстава и државних ресора који се баве питањима **културе и образовања**.

Када су уместо мирног друштвено-политичког живота настали озбиљни социјални потреси и колизије, када су настала жаришта борбених акција, постало је тражено учешће научника-етнолога у разрадама **нацрта закона**. При томе је до средине 90-их година XX века пажња експерата у области националних (етничких) односа била сконцентрисана на питања **национално-територијалног** уређења. Томе је допринео раст претензија, а чак и амбиција такозваних етничких лидера (лидера националних покрета). Већина их је тражила стварање административних територија. Министарство за послове националности (први министар је директор ИЕА РАН Валериј Тишков), формирано 1992. године, бавило се управо тим питањима, па су зато послови обављани по основу наруџбе државе, они којима су се тада бавили етнологи, били оријентисани, пре свега, на различите проблеме национално-територијалних аутономија. Затим се предмет пажње проширио, али је он и тада био у области коју су одређивали актуелни проблеми (пре свега, програми и нацрти закона о **избеглицама**).

Даље су експерти били приморани да се сконцентришу на питања контроле територија и ресурса за **малобројне народе**, јер се од 1993. године активирао проблем месног самоуправљања. Тако су, рецимо, етнологи и познаваоци Сибира иницирали разраду федералног закона „О територијама традиционалног коришћења природе од стране аутохтоних малобројних народа Севера, Сибира и Далеког Истока Руске Федерације“, на основу које је после неколико година и био усвојен одговарајући закон² (од 7. маја 2001. године № 49-ФЗ).

Идеје управљања етнокултурним развојем, уз директно и индиректно учешће етнолога, постепено су крчиле себи пут. Тај процес је постао очигледан при припреми, а затим и при усвајању Декларације о државном суверенитету Руске Федеративне Републике од стране руског парламента 1990. године.³

Уочи припреме и усвајања Федералног закона „О национално-културној аутономији“ и „Концепције државне националне политике“ (Државна дума Руске Федерације их је усвојила 1996. године), улога експерата-етнолога у разради идеја и приступа проблему значајно је порасла. Осећало се акумулирано искуство учешћа у решавању мањих проблема, као што је систем одлучивања по питањима миграција, регулисања спорова и конфликта (Степанов 2006).

Још једна област у којој се у последње време примењује теоријско етнoлошко знање јесте разрада инструмената **пописа становништва**, учешће етнолога у развоју државне статистике. Узајамни контакти између Државног комитета за статистику (Госкомстат, данас Росстат) и ИЕА РАН конструктивног су карактерљ. Научници из Института су најактивније

² ФЗ от 7 мая 2001 г. № 49-ФЗ „О землях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации“.

³ Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики от 12 июня 1990 г. №22-1.

учествовали у разради методолошких материјала за Сврвске пописе становништва 2002. и 2010. године. Настало је прилично много спорних питања у вези са списком националности, ослонцем на језику и др.

Морају се истаћи неке промене које представљају напредак у односу на претходне пописе, а тичу се методологије њиховог спровођења, које се базирају на мишљењима научника. Разраде ИЕА РАН објављене су у виду монографија сачињених од серије радова посвећених попису.⁴ Чак је и после спровођења пописа Росстат консултовао стручњаке-етнологе.

Године 1993. је на бази института формирана Мрежа етнолошког **мониторинга** и раног спречавања конфликта, у оквиру које сарађују водећи експерти из различитих региона Русије. Етномониторинг се бави прикупљањем и анализом података који одражавају стање међуетничких односа, политичку активност етнополитичких организација, делатност органа власти у области етнонационалне политике. Сфера његовог интересовања обухвата проучавање етнополитичке ситуације у постсовјетским земљама, те разраду мера за спречавање и регулисање конфликта. Системска анализа различитих показатеља омогућује откривање и праћење проблематичних ситуација још у фази њиховог настанка, а у случају отвореног конфликта – и спречавање његове ескалације.

Систем етнолошког мониторинга одражава стање етничких односа у 12 постсовјетских држава и 40 субјеката Руске Федерације. Методологија истраживања објављена је у специјалној монографији. Мрежа тромесечно издаје билтен, а годишње се на основу материјала за рад Мреже етнолошког мониторинга публикује научни извештај са анализом актуелних проблема – „Етнополитичка ситуација у Русији и граничним државама“, који се шаље државним структурама.

На основу података мониторинга написане су, такође, монографије примењеног карактера, усмерене на то да се са њима упознају државници који одлучују о етнокултурној ситуацији у земљи. Објављени су експертски реферати „Путеви мира на Северном Кавказу“ и „Међуетнички односи и конфликти у постсовјетским државама 1999, 2000, 2001. године“. Припремљен је реферат о савременој ситуацији и перспективама стабилног развоја малобројних аутохтоних народа Севера и Сибира. Формирана је јединствена документациона база, посвећена етнополитичким проблемима мултиетничких региона и етнотериторијалних аутономија Русије, као и неких других земаља.

Године 2009, у вези са перспективама ратификације Европске повеље регионалних језика и језика мањина од стране Русије био је припремљен специјални реферат „**Статус језичке разноврсности и њена подршка у Руској Федерацији**“, у оквиру реализације заједничког програма Европске уније и Савета Европе за Руску Федерацију: „Националне мањине у Русији: развој језика, културе, медија и грађанског

⁴ На путу к переписи. Москва, 2003; Этнокультурный облик России. Перепись 2002 года. Москва, Наука, 2007. Уп. такође Соколовский (2006) и Степанов (2006а).

друштва⁵. Био је разрађен низ препорука за Министарство регионалног развоја РФ.⁵

Може се рећи да се жанр примењених и експертских научних разрада неодложних етничких проблема учврстио и стекао друштвено признање. Аналитички материјали које су припремили наши стручњаци шаљу се министарствима и другим државним ресорима. Међу више позитивних примера, оријентисаних ка пракси научних разрада, треба поменути серију аналитичких реферата – „**Истраживања из области примењене етнологије**“. Од 1990. године објављено је преко 230 брошура важних за прогнозирање међуетничких односа и превентиве конфликта. У публикацијама су нашле одраза особине етничког састава, демографске карактеристике, миграциони процеси, културна инфраструктура становништва, положај етничких мањина, делатност друштвених и политичких организација, социјални и национални састав политичких покрета, њихов утицај на масовну свест и други проблеми. Посебна пажња се поклања етнополитичкој ситуацији у различитим регионима Русије. Материјали објављени у поменутој серији примењују се у делатности политичара и политиколога, социолога и економиста, новинара, органа законодавне и извршне власти.⁶

Треба истаћи да су фундаментална етнологска истраживања од користи и за руске чиновнике у различитим секторима. На пример, са научног и политичког гледишта остају тражена истраживања повезана са **религиозном** тематиком. Према налогу Друштвене коморе РФ била је пружена методолошка помоћ и дата експертска процена за сверуско социолошко истраживање ради друштвених околности на тему „Религија у световном друштву“. Извршена је детаљна анализа религиозне ситуације у Москви, укључујући истраживање малих конфесија, религиозних група и праваца. Издата је енциклопедија „Народи и религије света“ – јединствени приручник, у чијој је припреми учествовало много стручњака.⁷

Поред традиционалног истраживања православља у централној Русији, прикупљају се нови теренски и архивски материјали о савременом религиозном животу у Адигији, Карачајево-Черкесији и Абхазији, у складу са пројектом „Обнављање хришћанских традиција на Кавказу“. Истражују се историјски документи о развоју хришћанства на Кавказу. Два пута месечно одржава се веома популаран научни семинар који је посвећен проблемима Северног Кавказа. Проучавању другог религијског правца – ислама посвећен је пројекат „Традиционални и нови облици ислама у

⁵ Европейская языковая хартия и Россия. Исследования по прикладной и неотложной этнологии. №218. М., ИЭА РАН, 2010.

⁶ Уп. серију Лопуленко Н.А. „Исследования по прикладной и неотложной этнологии“ (1990-2011 г.): Аналитический обзор неперидического издания. „Исследования по прикладной и неотложной этнологии“ № 228; „Исследования по прикладной и неотложной этнологии“. Вып.1-228. Москва, 1990-2011.

⁷ В: Религии мира: история и современность. Москва, 1990; Традиционные ритуалы и верования. Москва, 1995; Религия, культура и общество: Библиографический указатель религиозно-богословской, религиоведческой литературы, изданной в России с XVI до начала XX веков. Москва, 1993; Смоляк (1991), Симченко (1996), Функ (1997), Курило (1996), Липинская (1994), Нитобург (1995), Логашова (1997), Башилов и Кармышева (1997), Башилов и Ложаснова (1998), Жуковская и Абаева (1992) и Шнирельман (2001).

Русији“. Истраживање се такође спроводи углавном на Северном Кавказу. Оно је показало да је ислам на Кавказу вишеслојнија појава него што се то обично сматрало.

У радовима познавалаца Кавказа, од посебног је значаја проучавање савремене етнополитичке ситуације у том региону. Између осталог, извршена је анализа процеса који се одвијају у Чеченији, те су дати предлози за актуелне мере регулисања постојећег конфликта. Та је тема обухваћена у неколико објављених књига.⁸

Када помињемо практичну реализацију научних анализа у оквирима данашње друштвене праксе, као пример можемо навести независни експертски реферат посвећен малобројним народима Севера, Сибира и Далеког Истока. У њему је садржана не само анализа проблема, већ је предложена и стратегија мултиваријантног самосталног развоја у оквиру тзв. културно оријентисане модернизације, уместо традиционалистичких заштитних оријентација на основу државног патернационализма,⁹ које су веома дуго биле заступљене.

Велики научни и примењени значај има разрада питања повезаних са савременим положајем малобројних аутохтоних народа Севера, са проблемима њихове адаптације на нове социјално-економске и политичке услове. О интересовању за тај регион, и то не само у Русији, сведочи чињеница да је, на пример, Банка Шведске подржала колективни пројекат са том тематиком, те се он остварује заједно с научницима Шведске и Финске.

Последњих година се у анализама велика пажња поклања **миграцијам** и адаптацији Руса у зонама касног расељавања, њиховом социјално-културном статусу, трансформацијама у историјско-културном развоју, етничким аспектима формирања новог грађанског идентитета. Значајан допринос је дат комплексној разради теме „**Руси у иностранству**“.¹⁰ На основу захтева **Министарства иностраних послова** ради се на пројекту „Руска дијаспора у земљама ЗНД“, о чему је, као резултат рада, објављена књига Научници из Института учествовали су у разради препорука Друштвене коморе Руске Федерације – „Усавршавање миграционе политике у Руској Федерацији“.

Није могуће да се у оквиру једног рада наведу сви пројекти примењеног карактера, а о размерама ове врсте ангажмана сведочи чињеница да су само током 2011. године стручњаци ИЕА РАН реализовали око 50 експертиза према налозима *Апарата Владе РФ, Министарства регионалног развоја РФ, Министарства образовања и науке РФ, Министарства иностраних послова РФ, Росстата РФ, Департамента за друштвене везе Владе Москве, Друштвене коморе РФ, Јавног тужилаштва*

⁸ Тишков (2001) и Гакаев и Яндаров (2001).

⁹ В: Функ, Бич и Силанпя (2006), Молодин и Тишков (2006), Миссонова (2006), Батъянова (2007), и Функ (2005).

¹⁰ Русские в новом зарубежье: Средняя Азия. Этносоциологические очерки. Москва, 1993; Русские в ближнем зарубежье. М., 1994; Русские в новом зарубежье: Киргизия. Этносоциологические очерки. Москва, 1995; Русские нового зарубежья: Итоги этносоциологического исследования в цифрах. Москва, 1996; Русские нового зарубежья: Миграционная ситуация, переселение и адаптация в России. Москва, 1997; Григорьева, Шлыгина и Будина (1996), Субботина (1998) и Савоскул. (2002).

*Московске области, Волгоградског обласног суда, Казанског бироа судско-медицинске експертизе Републике Татарстан, Комитета за месно самоуправљање, међунационалне и међуконфесионалне односе Лењинградске области, и неких других структура.*¹¹

Показатељ тога да је наука тражена у систему државног управљања јесте чињеница да апарат владе, администрација председника, различита министарства и ресори са времена на време расписују конкурсе за обављање неких научних задатака примењеног карактера. Научници-етнолози су руководиоци и извршиоци многих таквих пројеката и програма.

Важно сведочанство о актуелности и тражености знања и метода етнoлошке науке ради разраде базичних основа управљања друштвом и државом постао је рад етнолога у реализацији двају наменских програма: „**Мултинационална Москва**: формирање грађанске солидарности, културе мира и слоге“ и „Главни град мултинационалне Русије“. Истраживање је било усмерено на научно-аналитичко поимање савремених социјалних процеса у престоници, на тражење ефикасних механизма за снижавање социјално-психолошке напетости у друштву, те мера за супротстављање екстремизму, на разраду механизма мониторинга, дијагностике и прогнозирања ситуације у велeграду.

Руски етнолози активно сарађују с Министарством образовања и науке Руске Федерације. По наруџбини Министарства образовања и науке, етнолози раде на теми „Социјалне стратегије младих у мањем руском граду“.¹² Веома је актуелан у протеклој деценији постао проблем рада на повећавању нивоа толерантности у друштву. Од 2002. године радило се на наменском федералном програму „**Формирање оријентисаности на толерантну свест и превентива екстремизма у руском друштву**“. Разрађивало се неколико пројеката: етничка толерантност у традиционалним културама народа света, психологија етничких конфликта и толерантност у медијима.¹³

Етнолози су разрађивали инструменте и учествовали у општеруском истраживању од стране Друштвене коморе Руске Федерације – „Међунационална нетолерантност у градској омладинској средини (према догађајима на Мањежном тргу)“, разрађивали су препоруке за органе државне власти и месног самоуправљања у сфери спречавања омладинског радикализма и екстремизма, учествовали у припреми реферата Друштвене коморе РФ: „Путеви спречавања омладинског екстремизма и ксенофобије у Руској Федерацији“. Уз учешће научника Института издата је књига „Толерантност као чинилац супротстављања ксенофобији“ (Москва, 2011), која је била представљена председнику Русије.¹⁴

¹¹ Уп. извештај о раду Института за етнологију и антропологију Руске академије наука за 2011. годину; Москва, ИЭА РАН, 2011.

¹² *Малый город в современной России.*, Москва, ИЭА РАН, 2010; *Социальная антропология современного российского города*, Москва, ИЭА РАН, 2010.

¹³ *Идентичность и толерантность*. Москва, 2002; *Толерантность и культурная традиция*. Москва, 2002; Малькова и Тишков (2002), Малькова (2002), Мартынова (2003), Лопуленко и Мартынова (2002), и Лебедева и др. (2003).

¹⁴ *Толерантность как фактор противодействия ксенофобии*. Москва, 2011.

Етнолози су такође припремили и књиге: „Млади Московљани“, „Кроскултурно истраживање“, „Млади Москве. Адаптација на мултикултуралност“, „Омладинске субкултуре Москве“, и др.¹⁵ Отпочето је са тренинзима за успостављање међукултурног дијалога, с оријентацијом на младу популацију.

Велика пажња је поклањана разради методолошких концепција и практичних препорука ради **повећања етнолошког знања становништва**. На основу захтева државе припремљени су информативно-просветни приручници за мигранте о свакодневной култури Руса (Мартинова 2009), а за рецептивну страну – приручници о одликама свакодневне културе народа Кавказа.¹⁶

Проблеми мултикултуралног образовања, међукултурне комуникације са становишта етнолога размотрени су, на пример, у књизи М. Мартинове – „Свет традиција и међукултурно контактирање. Помоћ школском професору“ (Мартинова 2004). У овој књизи су објављена одабрана предавања из етнологије, која могу бити коришћена у школској наставној пракси. Такође, В. А. Тишков је објавио књигу за учитеље „Руски народ“ (Тишков 2010). Неке од најновијих делатности Института на овом плану јесу резултати пројекта „Етничка политика Русије у сфери образовања: разрада метода анализе нормативно-правних докумената ради оптимизације система одлучивања“. На основу резултата истраживања припремљени су материјали за парламентарне дебате „Федерални државни образовни стандард – стратешки ресурс стабилног развоја мултинационалног друштва“, етнолози су учествовали у експертизи Закона о образовању у РФ, а спроводи се и експертиза уџбеника и школских програма.¹⁷

На крају морам истаћи то да је актуелизација проблема етнолошког и етнополитичког просвећивања резултирала тиме што су у Русији још од последње деценије XX века почели да уводе курс „Етнополитологија“, „Етнологија“, „Међуетнички односи“. Санктпетербуршки државни универзитет је један од првих који је увео курс етнополитологије, затим МДУ „Ломоносов“, Академија државне службе и др. По одлуци Владе Москве, уз учешће водећих научника, стручњака московских и федералних структура, одржава се краткорочни Курс за стручно усавршавање државних службеника у социјалној области, припадника правних органа и медија. У мултиетничкој и мултиконфесионалној Русији је све присутније уверење да не само научници, већ и политички менаџери, припадници правних органа, као и посленици у области културе, образовања и информација, морају да поседују знања из области етнологије, између осталог – из области етнополитологије, како би разумели сложене социјалне појаве и адекватно одлучивали о начину управљања њима.

¹⁵ Мартинова и Лебедева (2008), Мартинова и Лебедева (2007), и Громов (2009).

¹⁶ Обычаи и традиции общения в культуре народов Кавказа. Москва, изд.дом „Этносфера“, 2010.

¹⁷ Уп. такође Етнокултурно образование. Методы социальной ориентации российской школы. Москва, ИЭА РАН, 2010, те Шнирельман (2000) и Мартинова (2003).

Библиографија

- [Basilov V. N, i B. R. Lozhasnova] Басилов В. Н, и Б. Р. Лoжaснoвa. 1998. *Ислам и народная культура*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Basilov V. N, i D. N. Karmysheva] Басилов В.Н, и Д. Х. Кармышева. 1997. *Ислам у казахoв*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Batianova, E. P.] Бaтьянoвa, Е.П. 2007. *Род и община у телеутов в XIX-начале XXI в.* Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Funk, D. A.] Функ, Д.А. 1997. *Телеутское шаманство: традиционные этнографические и новые исследовательские возможности*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Funk, D. A.] Функ, Д.А. 2005. *Мир шаманов и сказителей (комплексное исследование телеутских и шорских материалов)*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Funk, D. A, i L. P. Potarov] Функ Д. А, и Л. П. Пoгaпoв, ур. 1995. *Шаманизм и ранние религиозные представления*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Funk, D. A, N. Bich i L. Silanpiaia] Функ, Д. А, Х. Бич и Л. Силанпяя, ур. 2006. *Практика постсоветских адаптаций народов Сибири*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Gakaev, Dzh, i A. Ia. Iandarov] Гакаев, Дж, и А. Д. Яндаров, ур. 2001. *Чечня от конфликта к стабильности*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Grigoreva, R. A, N. V. Shlygina i O. R. Vudina] Григорьева, Р. А, Н. В. Шлыгина и О. Р. Будина. 1996. *Быт русской семьи в малом эстонском городе*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Gromov, D. V.] Громов, Д. В, ур. 2009. *Молодежные субкультуры Москвы*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Kurilo, O. V.] Курило, О. В. 1996. *Очерки по истории лютеран в России (XVI–XX вв.)*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Lebedeva, N. M, O. V. Luneva, T. G. Stefanenko i M. Iu. Martynova] Лебедева, Н. М., О. В. Лунева, Т. Г. Стефаненко и М. Ю Мартынова. 2003. *Межкультурный диалог. Тренинг этнокультурной компетентности*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Lipinskaia, V. A.] Липинская, В. А. 1994. *Старообрядцы в Румынии: Русские писатели о липованах*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.

- [Logashova, V. R.] Логашова, В. Р., ур. 1997. *Москва: Народы и религии*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Lopulenko, N. A, i M. Iu. Martynova] Лопуленко, Н. А, и М. Ю Мартынова. 2002. *В мире жить – с миром жить. Хрестоматия для школьников*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Malkova, V. K.] Малькова, В. К. 2002. *Диагностика толерантности в СМИ*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Malkova, V. K, i V. A. Tishkov] Малькова, В. К, и В. А. Тишков. 2002. *Этничность и толерантность в СМИ*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Martynova, M. Iu.] Мартынова М. Ю. 2003. *Межкультурный диалог. Лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Martynova, M. Iu.] Мартынова, М. Ю. 2003. *Поликультурное пространство России и проблемы образования. V конгресс этнографов и антропологов России*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Martynova, M. Iu.] Мартынова, М. Ю. 2004. *Мир традиций и межкультурное общение. В помощь школьному учителю*. Москва: РУДН.
- [Martynova, M. Iu.] Мартынова, М. Ю. 2009. *Особенности повседневного уклада жизни русских*. Москва: изддом «Этносфера» и ОАО «Московские учебники».
- [Martynova, M. Iu, i N. M. Lebedeva] Мартынова, М. Ю, и Н. М. Лебедева, ур. 2007. *Молодежь Москвы: адаптация к многокультурности*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Martynova, M. Iu, i N. M. Lebedeva] Мартынова, М. Ю, и Н.М. Лебедева, ур. 2008. *Молодые москвичи. Кросскультурное исследование*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Missonova, L. I.] Миссонова, Л. И, ур. 1998. *Русские в современном мире*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Missonova, L. I.] Миссонова, Л. И. 2006. *Ульта Сахалина: большие проблемы малочисленного народа*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Molodin, V. I, i V. A. Tishkov] Молодин, В. И, и В. А. Тишков, ур. 2006. *Этнокультурное взаимодействие и социокультурная адаптация народов Севера России*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Nitoburg, E. L.] Нитобург, Э. Л. 1995. *Церковь афроамериканцев в США. XVIII–XX вв.* Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.

- [Savoskul, S. S.] Савоскул, С. С. 2002. *Русские нового зарубежья. Выбор судьбы*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Simchenko, Iu. B.] Симченко, Ю. Б. 1996. *Традиционные верования нганасан*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Smoliak, A. V.] Смоляк, А. В. 1991. *Шаман: личность, функции, мировоззрение (Народы Нижнего Амура)*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Stepanov, V. V.] Степанов, В. В. 2006. „Научная экспертиза и законодательство о национально-культурном развитии России.“ У *Этнология обществу. Прикладные исследования в этнологии*. Москва: Оргсервис-2000.
- [Stepanov, V. V.] Степанов, В. В. 2006а. „Участие этнологов в развитии государственной статистики.“ У *Этнология обществу. Прикладные исследования в этнологии*. Москва: Оргсервис-2000.
- [Stepanov, V. V.] Степанов, В. В. 2010. *Этнокультурное образование. Методы социальной ориентации российской школы*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Sokolovskiy, S. V.] Соколовский, С. В. 2006. „Инструментализация теоретического знания в разработке материалов Всероссийской переписи населения 2002 г.“ У *Этнология обществу. Прикладные исследования в этнологии*. Москва: Оргсервис-2000.
- [Subbotina, I. A.] Субботина, И. А. 1998. *Стратегия поведения русской молодежи в странах нового зарубежья: Молдавия*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Shnirelman, V. A.] Шнирельман, В. А. 2000. „В поисках престижных предков: этнонационализм и школьные учебники.“ У *Ответственность историка: преподавание истории в глобализирующемся обществе – материалы международной конференции*, Москва, 15–17 сентября 1998.
- [Shnirelman, V. A.] Шнирельман, В. А, ур. 2001. *Неоязычество на просторах Евразии*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Tishkov, V. A.] Тишков, В. А. 2001. *Общество в вооруженном конфликте. Этнография чеченской войны*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.
- [Tishkov, V. A.] Тишков, В. А. 2010. *Российский народ. Книга для учителя*. Москва: Просвещение.
- [Zhukovskaia, N. L, i L. L. Abaeva] Жуковская, Н. Л, и Л. Л. Абаева. 1992. *Буддизм: словарь*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.